

Kódexek, ornamentika és díszítés vizsgálata

• Kódexek

A **kódex** (a latin *codex*, fatábla szóból) kézzel írott középkori könyv, a 4. században jelent meg.

Ezzel nagyjából egy időben kezdték alkalmazni a pergament is, de annak anyaga nem engedte meg a hosszú tekercsek kialakítását, ezért kezdték el alkalmazni a **kódex** formát. Ez a forma lehetőséget adott arra, hogy mindkét oldalára írjanak a pergamennek. Áttértek az ívek hajtogatására, a kettőbe hajtott ívek lettek az *ívfüzetek*.

Kettő, három vagy négy ívből álló füzeteket *binió*-nak, *terió*-nak és *quaterinó*-nak nevezték. Írószerszám: ferdén lemetszett és behasított nád, lúdtoll(penna).

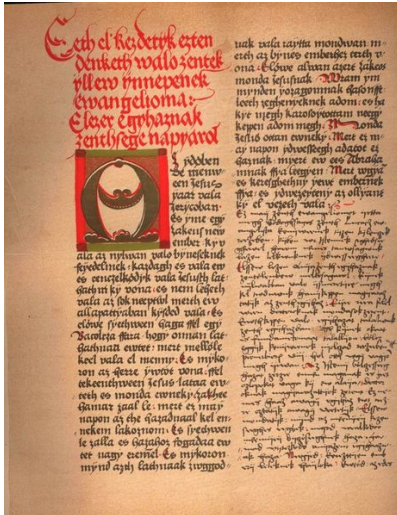
- A legszebb és leginkább díszes kódexeket később is mindig pergamenre készítették: óraskönyveket és egyéb, hosszú időre szánt könyveket. Kötése általában bőrrel bevont, fém kapcsokkal összefogott két fatábla (innen származik a neve).
- Az értékesebbeket néha arannyal, ezüsttel és drágakövekkel díszítették
- Egy-egy kódex nem egyszerű lapokból (**folio**), hanem levélpárokból, **bifoliumokból** állt.
- Ha a szöveg terjedelme úgy kívánta, különböző terjedelmű íveket kötöttek egybe, illetve melléjük néhány foliót. Például a **Képes krónika** pergamen törzsanyaga 75 folio, mely kilenc quaterinóból és három folióból tevődik össze.
- Az ívek összeállításánál a szembenálló oldalak megegyeznek: azaz pergamennél húsoldal mindig húsoldal felől, szóoldal mindig szóoldal felől következik, papír esetében pedig a **vízjeles oldal vízjeles** oldallal néz szembe.
- A kezdeti időkben nem volt sem tartalomjegyzék, sem oldalszámozás, nem voltak fejezetek, bekezdések, sem hasábok – az egész egyetlen folyamatos szövegnek tűnt. A szöveg kezdetét az *incipit*, végét az *explicit* szó jelölte.
- Az *incipit* latin eredetű szó (*incipit*: kezdődik, *incipiens*: kezdő, tanonc, *incipiál*: elkezd) a könyv- vagy fejezetcímet, illetve a címlapot pótló szó neve kódexeknél és a még a kódexek formáját utánzó ősnyomtatványoknál.
- Az ősnyomtatványoknak legtöbbször nincs címlapjuk, a rájuk vonatkozó legfontosabb adatokat az *incipit*ből és az *explicit*ből lehet megtudni. (A kódexek bibliográfiai leírásában fel kell tüntetni az *incipit* után következő 3-4 szót.)
- Az *explicit* (latin; jelentése befejezés, vége van a könyvnek; eredetileg: *explicitus est*) a kódexek, ősnyomtatványok zárószava, vagy záró részének, a kolofonnak a kezdete.
- Az idézeteket sem különböztették meg. A 12. századtól kezdték alkalmazni a fejezetekre, alfejezetekre, bekezdésekre, versekre és a hasábokra bontást.
- A kötés segítésére minden ív utolsó vers sorának jobb alsó sarkába írták a következő ív kezdő szavait – ez a **reklamáns** vagy **őrszó**.
- Később számokkal vagy betűkkel jelölték meg az oldalakat. A foliálás esetén csak a folio recto oldala kapott számot, a paginálásnál mindkét oldal – utóbbi a 13. századtól kezdett terjedni.

A szöveget *iniciáléval*, lapszédísszel, *miniatúrával* élénkítették.

- Az első évezredben, Európában szinte csak a kolostorok falai közt, a *scriptoriumokban* folyt kódexírás, -másolás, kivéve Bizáncot, ahol állami intézményekben is.
- A 12. századtól mind nagyobb lett az ezzel foglalkozó világi intézmények száma. Itáliától Németalföldre léteztek ilyen műhelyek, céhek. Emelkedett az igényes, művészi kódexek száma és színvonala. Mindez több ember: a *másoló scriptor*, a

szöveget részekre tagoló, címeket kiemelő *rubricator*, a kódex aranyozását végző illuminátor, az iniciálékat festő *miniator*, a *korrektor*, a könyvkötő összehangolt munkájának eredménye volt.

- Magyarországon a 16. századig, a könyvnyomtatás elterjedéséig virágzott a kódexírás. Az országtól délre és keletre még századokig megőrizte fontosságát.

Ornamentika: Díszítő művészet

Írásos munkákban az **iniciálé** a mű, a fejezet vagy a paragrafus díszes, vagy díszített első betűje, amely általában nagyobb a szöveg többi karakterénél.

- Az iniciálé szó a latin *initialis* szóból származik, melynek jelentése *elől álló, kezdet*.
- Az iniciálék gyakran több sornyi magasak, a középkori kódexek és a korai nyomtatott könyvek fejezeteinek vagy bekezdéseinek élén figurákkal vagy jelenetekkel gazdagon díszítettek.
- A könyvfestészeti díszítés – dekoratív funkcióján túl – nem csak tagolja a szöveget, hanem segíti a benne való tájékozódást is. A miniatúrák témájukat és funkciójukat tekintve lehetnek narratív jelenetek, devócionális képek és didaktikus ábrák.
- Az iniciálé, azaz többé-kevésbé díszes kezdőbetű, állhat egyszerűen egy színes betűtestből, lehet ornamentális ill. figurális díszítése, vagy akár ezek kombinációja. Az iniciálék mérete a szövegbetűk méretétől az egész oldalasig terjedhet: ilyenek bizonyos fontos iniciálék, mint például a Bibliát kezdő I (In principio...), a psalteriumok elején található B (Beatus vir...), vagy az insuláris kódexek Krisztus-monogramjai.
- A miniatúrák nem mindig igazodnak a hasábszélességhez, s olykor a szövegbe sincsenek betörölve. Erre példa a **Képes krónika** négy lapalji, kerek miniatúrája
- Az elsősorban a késő középkorra jellemző lapszél-díszek akár a lap mind a négy szélén előfordulhatnak, sőt olykor a szöveghasábok között is.
- A lapszélornamensekben gyakran megtalálhatóak a megrendelő emblémái. Testvérkódexek párdarabjai olykor szinte csak a címerekben különböznek egymástól